

Les aigües medicinals de l'Espluga de Francolí

Josep M. Vallès Martí

RESUM

L'objectiu d'aquest article és posar en valor el prestigi que aconseguiren les aigües ferruginoses i manganèsiques del Bosc de Poblet, a la vessant sud de les Muntanyes de Prades.

Es comenta la bibliografia coneguda i fets puntuals interessants de conèixer. El projecte de balneari a redòs de les aigües ferruginoses i les seves qualitats medicinals, desembocaren en una utopia i el negoci «mai fou prou reeixit».

Iniciat el seu esplendor en l'etapa històrica de l'eclosió dels higienistes, el veritable apogeu de l'atractiu de les aigües fou els primers anys del segle XX. Salvador Roca i la seva influència en la societat barcelonina marcaren el punt àlgid acompanyat de la bonança econòmica de les tres primeres dècades del segle.

El desenvolupament de la medicina fou el seu remat final. Avui manté, però l'encant de la natura sota el paraigua del PNIN de Poblet i continua mantenint aquella bellesa i frescor envejables.

RESUMEN

El artículo pone de manifiesto el prestigio que tuvieron las aguas ferruginosas y manganésicas del *Bosc de Poblet*, en la cara sur de las *Muntanyes de Prades*.

Se comenta la bibliografía aparecida y algunos hechos puntuales interesantes. El proyecto de balneario en el entorno de estas aguas ferruginosas y sus cualidades medicinales desembocaron en una utopía, y el negocio «nunca fue boyante».

Iniciado su esplendor en la etapa histórica de la eclosión de los higienistas, el verdadero apogeo del atractivo de las aguas se situa en los primeros años del siglo XX. Salvador Roca y su influencia en la sociedad barcelonesa marcaron el punto álgido, acompañado de la bonanza económica de las tres primeras décadas del siglo.

El ejercicio de la medicina fue su remate final. Hoy mantiene, pero, el encanto de la naturaleza bajo el atento cuidado del PNIN de Poblet y una belleza y lozanía espléndidas.

.....

Josep M. Vallès i Martí va néixer a L'Espluga de Francolí el 1945. La seva carrera professional es desenvolupà en la gerència empresarial i el seu oci en la promoció cultural de la vila. Fundà l'Escola de Música del Casal (1978), ocupà la presidència del Casal de l'Espluga (1981-1985), promogué la reaparició de la revista *El Francolí*, el premi de recerca «Bernat Morgades» i fou fundador del Centre d'Estudis Local del Casal (1983). Fou alcalde de l'Espluga (1989). És autor de diversos treballs i articles, ha donat conferències i ha publicat: *La Custòdia de la Parròquia de Sant Miquel de l'Espluga de Francolí* (2003), *De l'idealisme a l'oblit. Poesia i Teatre de Pere Antoni Torres Jordi* (2007), *L'Espluga de Francolí en els setmanaris de Montblanc, 1903-1923* (2008), *Josep Cabeza i Coll* (2009), *Rafael Battestini i Galup (1886-1939) Catalanista. Víctima de la repressió franquista* (2009), *Albert Talavera Sabater. Un lideratge ambiciós, malaguanyat* (2013), *El Cellar de Baix. Visió històrica d'una obra col·lectiva (1913-2013)* (2014), *Judici a un poble. La mort del cobrador a l'Espluga de Francolí (1899)* (2014).

Les aigües medicinals de l'Espluga de Francolí

Josep M. Vallès Martí. *josepmvalles@yahoo.es

Paraules clau: L'Espluga de Francolí. Poblet. Aigües ferruginoses. Balnearis. Aigües medicinals. Torres Jordi. Vil·la Engràcia. Salvador Roca. Muntanyes de Prades

Antecedents

Les dues primeres obres dedicades a les aigües ferruginoses i magnèsiques de les fonts del terme de l'Espluga de Francolí són la *Memòria* de Jaume Menós de Llena i les *Reflexiones* sobre aquella memòria de Pau Vidal i Freixa.¹

És a partir d'aquests dos textos que diferents historiadors han desenvolupat els seus estudis sobre el descobriment de les seves qualitats pel doctor Joan Coscollana, nascut a l'Espluga de Francolí el 1680.²

Tot i que el present article parlarà bàsicament de les propietats de les aigües, les fonts per on brollen i la utilitat per la qual foren emprades al llarg dels segles, farem una breu recopilació de l'escassa bibliografia sobre la nissaga de metges Coscollana.³

Pel que fa al descobriment de les aigües ferruginoses no coneixem la data aproximada. La memòria de Jaume Menós, publicada el 1787, escriu: «*cuyo hallazgo devemos en esta misma centuria al famoso Medico de Montblanc llamado el Dr. Cuscollana (16), que haviendo advertido este que transpirava cierta porcion de agua, que dejava muchos vestigios de ocra (17)...*».⁴

Joan Coscollana va néixer a l'Espluga de Francolí el 1680.⁵ El 1723 es traslladava a exercir a Montblanc on residiria fins a la seva mort. Es casà amb Francesca Arqués oriunda de Juneda.⁶

És indubtable que Joan Coscollana coneixia l'indret i les diferents deus que brollen al peu de les muntanyes.⁷ La riquesa de les aigües i la terra de l'indret feren prosperar al llarg dels temps teuleries, forns rajolers i bòbiles. Les famílies que les explotaven es van trobar després del descobriment i la divulgació de les qualitats curatives de les aigües ferruginoses, sobretot, amb l'arribada dels anomenats «aigüistes» que s'acostaven a les fonts a la recerca del seu sanejament.⁸

Una de les més antigues cites sobre una personalitat que acudeix al Monestir de Poblet per a prendre les aigües és el cas del duc de Wharton.⁹ En una primera estada es va refer de la malaltia que patia. Després de retornar al seu regiment establert a Lleida patí una recaiguda i en la seva segona estada a Poblet el maig de 1731 moria.¹⁰

El 1755, suposadament per aplicar-li les aigües medicinals de les deus properes a Poblet, fou traslladat al monestir el monjo Miquel de Lledó de Santes Creus. Els metges Coscullana de Montblanc i Ramon de Vimbodí que tenien cura de la sanitat a Poblet, li diagnosticaren l'anomenada sufocació. Junt a altres remeis li feren prendre les aigües i confessen davant notari que no han obtingut «*alivio alguno*».¹¹

El mateix any 1855 tenim notícia que el general napoleònic Joan Novella, també amb residència a Lleida, acudeix a prendre les aigües amb la seva família.¹²

És a partir d'aquestes dates, mitjan del segle XIX, quan les aigües minerals de l'Espluga de Francolí foren cada vegada més conegudes i més visitades. La seva fama i propietats curatives s'estenia no tan sols a les contrades veïnes sinó també a la resta del Principat de Catalunya. Sense cap mena de dubte hi contribuí decisivament la publicació de la memòria de Menós de Llena i la controvèrsia publicada per Pau Vidal. Fins i tot la revista madrilenya *Memorial literario instructivo y curioso de la Corte de Madrid*, en el seu volum 20 de 1790 recollia a les pàgines 288 a 292 un resum del treball de Jaume Menós.

El 1855 era Pedro Maria Rubio en el seu «*Tratado completo de las fuentes minerales de España*», citat per Pedemonte, Garcia i Oliver¹³ qui en parlava. La fama de les aigües, especialment indicades per a persones anèmiques o amb problemes digestius, es veié propiciada amb els anys. L'eclosió de visitants, però, es féu palesa amb l'arribada del ferrocarril a l'Espluga de Francolí el 1865.

Els propietaris de les masies del voltant, a la vista de l'increment de visitants optaren per adequar part de les instal·lacions en hotels o fondes. Les masies de Simon, Garbé, Cadet, Blanca, Capella, etc.¹⁴ oferien hostatge i disposaven de fonts particulars en les seves propietats amb més o menys càrrega ferruginosa o magnèsica.

Ramon Ribas, José M. Fernández de Còrdoba, Josep Vidal, Antoni Torrents, Pau Carreras, etc. en el darrer terç del segle XIX van anar fornint una unitat d'explotació turística, però fou la personalitat del polític tarragoní Pere Antoni Torres Jordi, qui concebí el projecte de fundar-hi un balneari.¹⁵

En aquell temps a tot Europa es desenvoluparen les teories higienistes: valor dels aliments, begudes, aire respirat al treball en la industrialització, el descans, la netedat, etc. La doctrina

higienista implica la medicina, l'arquitectura i l'urbanisme. També es desenvolupà el termalisme. De manera especial els higienistes pregonaven la cura amb l'evacuació de les aigües residuals, el clavegueram i el tractament de l'aigua potable i per sobre de tot l'higiene corporal.

A començament del segle XX metges i polítics endegaren una lluita aferrissada contra la insalubritat dels habitatges i la propagació de la tuberculosi. Un exemple en foren les escoles on les aules a partir d'aquell moment es dissenyaven calculant els metres cúbics i la mida de les finestres per optimitzar l'oxigenació i l'entrada de llum solar.

Una destacadíssima personalitat en l'àmbit higienista fou Pedro Felipe Monlau (Barcelona, 1808-1871) quines teories i treballs continuà el seu fill José Monlau i Sala (Barcelona, 1832-Palma de Mallorca, 1908).¹⁶

La font del ferro

*METHODICE HIC POTA PLURIMOS MORBOS SANAT AD EMPIRICI DEPORTATA PARUM AUT NIHIL PRODEST*¹⁷

Emili Morera, encarregat d'escriure la part tarragonina de la *Geografia General de Catalunya* de Francesc Carreras Candi,¹⁸ explica que Torres Jordi «va voler transformar les senzilles instal·lacions antigues en un bell y grandió balneari» i fa una exaltació dels boscos de Poblet i l'entorn natural del balneari. Aquest autor fa referència a la inscripció llatina de la làpida, afegint l'any –1827, quan en realitat a la placa hi consta 1815– i atribuïnt-la a algun frare del Monestir de Poblet que coneixia bé la qualitat de l'aigua.¹⁹

El Dr. Oliver Rodés féu una anàlisi radioactiva de l'aigua de la Font del Ferro amb un resultat de 1.157,6 volts-hora-litre i un de químic en el qual li atribuí la següent composició:

Bicarbonat càlcic	0,1176	mg/litre
Bicarbonat ferrós	0,0482	«
Bicarbonat manganós	0,00398	«
Sulfat magnèsic	0,1035	«
Sulfat sòdic	0,0258	«
Clorur lític	0,00019	« ²⁰

La Facultat de Medicina de Barcelona féu una anàlisi bacteriològica que dirigí el Dr. Jaume Payrí Rocamora, reputat dermatòleg, qui aconsellà l'aigua ferruginosa pera la sanació de múltiples malalties de la pell.

La seva radioactivitat es deia que curava la neurastènia i l'anèmia i d'una manera especial era recomanada a les noies en l'etapa de la pubertat per regular la menstruació.

A l'indret de les Masies de l'Espluga de Francolí, entre els comellars de la masia del Fartet –començant per l'est– la masia de l'Escriu, el comellar de la masia de l'Aigua i la vessant est del comellar de la Pena, pel barranc del qual hi discorre el riu de Pruners, límit amb el terme de Vimbodí, hi ha un total d'una dotzena de fonts naturals.²¹ Antigament, les de més anomenada eren la de la masia del Fartet, la de la masia de l'Escriu, antigament Simon, propietat a començaments del segle XX del doctor Menacho, també coneguda com a Font de la teula, la del Cadet, la font del Mico o Micó –que correspondria al cognom del propietari.

A l'indret de Vil·la Engràcia encara hi ha la font litínica –coneguda amb el nom de font de la gana– i ja en terme de Vimbodí i seguint el peu de la serralada cap a l'oest trobarien algunes afloracions de fonts magnèsiques.²²

Les dolls ferroses brollen entre les pissarres silúriques, argiloses i talcoses que conformen l'entorn geològic de la base septentrional del bosc de Poblet. A començament del segle XX les tres fonts més concorregudes eren la del Ferro, la del Micó i la del Castanyer, vulgarment coneguda com a font de la Magnèsia, que a diferència de les ferroses no deixa sediment en embotellar-la. Una anàlisi d'aquesta aigua ens proporciona els següents components en substàncies fixes:²³

Bicarbonat càlcic	0,01709	mg/litre
Bicarbonat mangnèsic	0,00309	«
Sulfat sòdic	0,003933	«
Sulfat càlcic	0,09934	«
Sulfat magnèsic	0,05529	«
Sulfat fèrric	0,03421	«
Sulfat manganós	0,02305	«
Clorur potàsic	0,00105	«
Clorur sòdic	0,00263	«
Clorur manganèsic	0,00117	«
Fosfat alumínic	0,00814	«
Àcid silícic	0,02845	«

En el recinte de la Font del Ferro, tancat amb una reixa o porta construïda per Torres Jordi després de l'adquisició de la finca de la Masia de l'Aigua, també hi brollava la coneguda com a Font de Sant Magí, nom que ben probablement li atribuï el mateix polític en honor del patró de Tarragona, la seva ciutat nadiua, però hi era conduïda des d'una mina i fa anys que no raja.

L'aigua de les dues fonts: Ferro i Sant Magí, es conduïa mitjançant canonades als dos indrets que encara avui persisteixen: la cascada artificial dels jardins del Parc de Vil·la Engràcia

–on es recull en una closca d'ostra gegantina– i a l'edifici dels banys. D'aquesta construcció en resta el perímetre i alguna banyera que utilitzaven els visitants per prendre banys de fang ferrós. Avui es conserva un gran pati porxat, que corresponia a les habitacions on es prenién els banys.

La memòria de Jaume Menós de Llana

Després d'una introducció de caire general (p. 1 a 7) divideix el seu treball en tres parts: «*Parte primera del origen, situación y descubrimiento de la Fuente mineral* (pàgines 8-10). «*Parte segunda de su analysis Chimico-Médico-Pharmaceutica*» (p.11-20). «*Parte tercera de las virtudes, y efectos de las Aguas minerales*» (p. 20-28).

A media legua de la Villa de Espluga de Francolí, a cosa de un quarto de hora de la muralla que cerca el Real Monasterio de Poblet de PP. Bernardos en la falda de un monte mas que de mediana eminencia (14)

(Nueva Descripción Geográfica del Principado de Cataluña por Don Joseph Aparici Geógrapho de S.M.C. y por en donde a más de las comodidades de albergue de dicha villa, se hallarán otras mayores, en el referido Monasterio de comestibles, Médico, Maestro Cirujano, y de Botica; y por pasto intelectual la grande Biblioteca, con la magnificencia de tan Regio establecimiento, y Panteón de los Reyes de Aragón, segun consta de su historia cronológica. mana una Fuente mineral, la que mira à medio día (15) (nota en llatí) no tan escasa, que perennemente no lleve dos caños de doble diametro, que el de un cañón de fusil; cuyo hallazgo debemos en esta misma centuria al famoso Medico de Montblanc llamado el Dr. Juan Cuscollana (16) (nota en llatí transcrita en la 4 d'aquest treball) que haviendo advertido este que transpirava cierta porcion de agua, que dejava muchos vestigios de ocre (17) (nota en llatí transcrita en la 4 d'aquest treball) motivo por lo qual mandó hacer un hoyo, capaz para poderse recoger, y poner dicha agua en uso; (18)

(Rei bonæ, vel vestigia delectant. Phed. Y sin embargo de tan benefico descubrimiento nada se há adelantado en punto a la conducción de dichas aguas. Infelices Fuentes quando estan ausentes de la vista de los Monarcas; pues que abandono como el de España en toda Europa se vé, siendo las mejores del Universo, por confeción de los mismos Estrangeros, son las menos adornadas del Orbe, y quasi del todo abandonadas)

Y por los repetidos beneficios se han experimentado de ella, se ha grangeado nombre, y fama universal, atrahiendo grande concurso de varias tierras, no sólo para beberlas en lo manantial, sin mucha que se llevan; contra sana práctica, y sin provecho de los enfermos (19) (nota en llatí)»

Les altres parts del fulletó estan dedicades a les característiques químiques de l'aigua ferruginosa i a les seves qualitats curatives. Considera que per conèixer aquelles qualitats cal utilitzar la química i saber-ne els components. Primer aconsella utilitzar els sentits: la vista – posant l'aigua en un got de vidre– l'olfacte, referint-se a l'olor metàl·lica que desprèn. Menós explica que s'ha introduït a l'aigua un escut –moneda– de plata i al cap d'un temps es va treure sense que hagués sofert cap modificació.

Manifesta, però, que aquestes observacions no serveixen per a un coneixement profund i que s'ha valgut de savis espanyols als quals va facilitar l'aigua de la Font.²⁴ En un got s'hi va barrejar pols d'«*Agallas*», i l'aigua es tornà negra. En un altre sal amoníaca, *però se amigaron sin mutación alguna*. En un altre vas sal de tàrtar amb la qual va reaccionar amb efervescència. Amb una cinquantena de lliures es va fer evaporar l'aigua en una cossi vidriat a foc lent, però quan ja gairebé estava se'ls va trencar.

De les proves efectuades Menós conclou que els components són «*un espíritu sutil, algo vitriólico, y marcial, una cantidad de tierra calcarea, con algunos betunes, y gran cantidad de ocrea muy fina*». Confesa finalment que hi ha un caos en els escrits sobre aigües minerals i que els resultats no han de sorprendre.

Després d'altres consideracions de menor interès, entra en la part dedicada a les virtuts i efectes de les aigües. Amb tot, la seva crònica és més general i no estrictament de les ferruginoses de la Font del Ferro. Per ell tenen funcions diurètiques, netegen ronyons i fetge, laxants, augmenten la «*vibración*» vascular, amb la qual cosa eliminen impureses del cos. Augmenten la gana, l'agilitat i la força. En les notes de peu de pàgina que va incloent cita altres metges famosos.

Acaba enumerant algunes de les malalties per les quals estan indicades, però també en termes generals: «*obstrucciones, viscosidades, afectos hypocondriacos, crudezas anidades en el estomago, vomitos, cardialgias, regueldos acidos, y nidorosos*».

Signa el seu treball a Barcelona el 4 de maig de 1786, no sense advertir que *Por ser quasi innumerables las observaciones de feliz exitu del uso de dichas aguas, y por ser menos molesta esta Synoptica descripción, he determinado omitirlas*.

Les «*Reflexiones de Pablo Vidal*»

Pocs anys després tenim un document sense data, imprès a Barcelona per Francisco Generas titulat «*Reflexiones de Pablo Vidal, y Freixas, Boticario mayor del Hospital General de Santa Cruz de Barcelona, sobre La Memoria...*» (de Jaume Menós). En el text de Pablo Vidal, es critiquen les dades químiques aportades per Menós, i considera que no són suficients:

Etiqueta per a l'embotellament de l'aigua de la Font del Ferro (Col·lecció particular de l'autor).

Dr. recuerde que el

AGUA de la FONT del FERRO

Ferromanganosa bicarbonatada muy radio-activa del Balneario Villa Engracia de Espluga de Francolí

Cura: LAS CLOROSIS, ANEMIAS, LEUCEMIAS, GASTRITIS CRONICA ATONICA, DERMATOSIS SECAS DE ORIGEN ANEMICO O ARTRITICO, ECZEMAS, VULGO VAGINITIS, METRITIS, ESCROFULISMO, LINFATISMO, NEURASTENIA, CONVALECIENTES DE FIEBRES INFECCIOSAS, POST-OPERADOS, PURPURA, HEMOFILIA, ESCORBUTO

Análisis practicado por el Instituto Químico-Técnico Novellas de Barcelona

COMPOSICION POR IONS EN GRAMOS POR LITRO

CATIONES		ANIONES	
Potasio (K)	0,00364	Fluor (F)	Indicios
Amonio (NH)	No contiene	Cloro (Cl)	0,00910
Sodio (Na)	0,02080	Bromo (Br)	No se ha encontrado
Litio (Li)	0,000038	Iodo (I)	No se ha encontrado
Magnesio (Mg)	0,01740	Sulfúrico (SO)	0,14500
Calcio (Ca)	0,05340	Nitrógeno (NO)	Indicios
Estroncio (Sr)	Indicios	Nitroso (NO ₂)	No contiene
Bario (Ba)	Indicios	Fosfórico (PO ₄)	Indicios
Aluminio (Al)	0,00290	Arsénico (As O ₃)	No contiene
Hierro (ferroso, Fe) ...	0,01640	Hidro-carbónico combinado (CO ₂ H ₂) ...	0,12450
Manganeso (Mn)	0,00068	Anhidrido carbónico libre (CO ₂)	0,08040
GASES DISUELTOS EN EL AGUA POR LITRO		Silícico total (Si O ₂)	0,04620
Nitrógeno	16'5 c. c.	Titánico (Si O ₂)	Indicios
Anhidrido carbónico ...	30'0 c. c.	Acido sulfhídrico y sulfuros	No contiene
Oxígeno	Indicios	DETERMINACIONES ESPECIALES	
Radio actividad 1.157,6 v. h. l.		Temperatura del agua al salir del manantial	16° c.
		Densidad a 15° c.	1,00058
		Residuo fijo a 180° c. en gramos por litro	0,3846

Full volant de propaganda (Col·lecció particular de l'autor).

A pesar de lo que se esmera el Doctor don Jayme Menós, para ponerse a salvo de los muchos defectos, y errores químicos, que se le pueden imputar en la memoria, ò Breve Descripción de las aguas minerales de la fuente de Espluga de Francolí; no puedo dexar de hacer algunas reflexiones sobre las dos primeras partes de su escrito.

Veiem, doncs, que només apunta a l'origen, situació i descobriment i a la segona dedicada a l'anàlisi, com hem vist. Confessa que no es vol sentir al·ludit per Menós quan parla dels censoradors, però pretén treure de l'engany als *Compatriotas* per demostrar a los que nada se han ocupado en asuntos de aguas minerales, lo obscuro, defectuoso, è inútil del Papel del sobre dicho autor.

En definitiva Vidal vol sortir en defensa dels químics hidro-analítics de Barcelona. Presumeix d'haver llegit els autors més moderns sobre la matèria i amb aquest argument afirma que ha pogut conèixer els defectes que conté aquell estudi, per la superficialitat de les idees exposades. Dóna la impressió que Vidal es va sentir ofès per les paraules que inclou la nota *Advertencia al Crítico*, inclosa com a nota sense numerar al final de la tercera part de l'estudi de Menós, a la pàgina 27.

Un altre argument que exposa Vidal per criticar la publicació són les paraules de Menós: «*su intento de escribir esta Synoptica descripción, para que sirva de fundamento en la demostración de las demás Fuentes minerales de todo el Principado*». Considera Vidal que si aquella memòria ha de servir de fonament en la demostració de la utilitat de les altres aigües minerals, presumeix que les altres obres sobre el tema que escrigui el metge militar, seran com aquella, de poquíssima utilitat.

«*Es tan concisa la noticia, que nos dá el Señor D. Jaime en su escrito, que despues de haverle leído, nos quedamos con corta diferencia tan poco instruidos sobre las aguas de Francolí, como antes de leerle. Sabemos que hay una fuente de este nombre en el Principado; pero no las substancias, que ocultan sus aguas*».

Vidal, va detallant tots els punts que al seu entendre no són prou correctes. Enumera les matèries que s'haurien hagut d'analitzar per saber el seu contingut en gasos, metalls, terres, àcids, minerals, alcalins, sals neutres, etc. tanmateix la densitat, gravetat específica, temperatura i altres propietats. En definitiva, per ell l'anàlisi no està ben feta. Cal fer notar que adverteix que només parlarà de les dues primeres parts i de moment només entra en la crítica de la tercera. No sabem, en el fons, quina mena de relació podien tenir personalment els dos metges. A la pàgina 5 d'aquest opuscle hi ha una frase força desconcertant: *y sino vease quien será capaz de hacer las aguas de Francolí, con la instrucción, que dá la Memoria, ò Breve Descripción de ellas, que acaba de publicar.*

A partir de la pàgina 6 Vidal entra de ple en l'examen de la primera part de l'estudi de Menós. Li recrimina que només dedica 20 ratlles a l'origen i descoberta de les aigües de la Font del Ferro i en canvi emplena les pàgines amb «*varias notas, que trahe copiadas de diferentes autores que han hablado de las aguas en general, con aquella escas luz que se disfrutava en sus tiempos, en asunto de aguas minerales*».

Anecdòticament menciona que un clergue va tenir la paciència de comptar les ratlles de l'escrit de Menós, 289 en total i les de les notes que inclou que sumen 494. A més li retreu que no hagués consultat estudis més moderns: «*Si en punto de disertaciones de analisis de aguas huviese leído con reflexion el tratado de las Thermales de Trillo que cita; las de Solan de Cabras en la sierra de Cuenca, por Don Pablo Forner*», les que havia fet Domingo Garcia Fernández de les aigües del Rosal de la Villa de Beteta, les de Pedret a Girona estudiades per Christòfor Thomàs i Roses, les de Francisco Chavaneau sobre l'anàlisi de les aigües de Cestona, etc. li diu que hauria fet un text més útil.

Tampoc li agrada que per explicar la situació de la Font, Menós remeti als lectors a un pla geogràfic, considerant que només escriu pels savis. Vidal creu que el químic mira les produccions natural de manera diferent que un geògraf. El químic «*atiende à los varios minerales, y distingue las especies de ellos, se hace cargo de la calidad de las piedras, que se encuentran alrededor de la Fuente, y mira las diferentes tierras, los vegetales, y otras muchísimas cosas necesarias*».

Segons Vidal els textos que ell li cita com a exemples d'estudis ben fets, cas que Menós els hagués llegit li haurien donat la mesura dels errors que va cometre. Creu desafortunat que es basi en dues autoritats mèdiques: Hipòcrates en el seu llibre *Aer. Aqu. et Loc.* que segons Vidal parla de les aigües que habitualment es beuen i no de les minerals que es prenen com a remeis.

Acudint novament a l'anecdolari o a la llegenda, Vidal menciona al pare de la medicina, per afirmar que les millors aigües per veure són les que brollen cap a orient. En canvi les minerals poden ser dolentes les que afloren cap a migdia i potser millor la que surt cap al nord.

No sabem si Menós va veure un altra sortida de l'aigua de la Font del Ferro, que avui surt orientada al nord, el que si sembla és que Vidal no la va visitar, sinó que més aviat es va dedicar a rebregar el que el metge militar havia escrit, potser influenciat per alguna competència inconfessable. Diem això perquè el que sembla que més ferí la sensibilitat del metge de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona foren aquelles paraules on Menós afirma: «*pues que abandono como el de España en toda Europa se vé*».

Aquí si ensuma una certa polèmica política. Per Vidal els espanyols tenien molta cura en les anàlisi de les aigües minerals, tal com ho demostraven al seu criteri els estudis publicats. *Un Autor circunspecto havia de ir con mas cuidado en zaherir la aplicación de sus Nacionales.*

Tot plegat per acabar dient que si Menós hagués llegit tot el que cita hauria fet un treball que honoraria la *Nación*. També s'evidencia que per Vidal només havien d'escriure sobre aigües minerals el químics i Menós era una metge militar, amb poca consideració entre el titulats de la seva professió.

Pel que fa a l'examen de la segona part, que seria la de l'anàlisi pròpiament i que ja hem vist que n'ha parlat fins ara, continua el mateix to de crítica: «¿Qué conocimientos tendrá de este arte –la química– el Doctor Menós que no ha deducido de ellas ilación alguna?». Es refereix al que Menós anomena «*telilla*» que fa l'aigua de la Font del Ferro quan es recull en un got o està en un recipient. Segons Vidal aquell fenomen té un nom propi –que no diu– i no s'escapa a l'observació d'un químic.

La lectura completa del text de Vidal és entretinguda, però com més aprofundim més anecdòtica es presenta. Hom treu la impressió que Menós pretenia un treball de divulgació i els puristes se li giraren en contra per haver-se immiscuit en un terreny vedat i ignorat.

Li rebut cada un dels mètodes emprats per Menós en el què considera l'anàlisi de les aigües de la Font del Ferro i que hi dedica una dotzena de pàgines. Vidal creu que Menós fa les afirmacions de les anàlisis de les aigües perquè ho creu així i no per cap prova empírica. *Con esto podré decir con más fundamento que el, consultese mejor la naturaleza, y callen las opiniones.* Tot plegat té un caire de polèmica periodística habitual entre el diaris i setmanaris de diferent color polític al tombant dels segles XIX i XX.

Vidal acaba:

Y aun otras cosillas más le citaria à este tenor, sino le hubiese prometido en el principio que no queria meterme en lo que no es de mi profesión. Entienda sin embargo el Dr. Menos, que solo el honor de mi Nación ultrajada por sus expresiones, ha sido lo único que me ha precisado a esfribir, y que estoy tan lexos de querer deprimir su merito, que le confieso que posee un digno lugar entre los literatos; no obstante que creo haberle evidenciado, aunque no sé, si se lo podré persuadir: que Dios no le ha criado para analizar aguas minerales.

Justifica que no publicarà la veritable anàlisi de les aigües de la Font del Ferro per l'allunyat que li queda l'Espluga de Francolí i per les ocupacions del seu càrrec, tot prometent que ho faria tan bon punt que li vagués. Li promet a Menós analitzar-li tot el que publiqui, malgrat sigui de totes les fonts de Catalunya. No tenim coneixement que cap dels dos anés més enllà del que hem deixat dit.

L'Espluga a «*La Esquella de la Torratxa*», 1884.²⁵

El periodista Josep Roca i Roca (Terrassa, 1848–Barcelona, 1924) a finals d'estiu de 1884 va fer un viatge a l'Espluga de Francolí. Recull la seva experiència turística a la Conca de Barberà, en tren des de Barcelona, en dos articles a *La Esquella de la Torratxa* –de la qual n'era director– signats amb un dels pseudònims que utilitzava habitualment «*P. del O.*» titulats: «*Desde l'Espluga*» i «*Las Fontes. Poblet.*»²⁶

Va escollir en un sorteig que es va fer ell mateix posant els noms escrits en uns papers, de les principals estacions termals de Catalunya en el seu barret.²⁷

Amb la seva ploma fàcil, irònica i un pèl càustica Roca descriu el viatge. Parla del trajecte fins a Vilanova per la «frondosa planura del Llobregat». «... després las Costas de Garraf ab una rastrellera de túnels» Roca va descrivint el paisatge del Garraf i el mar, la «pintoresca» vila de Sitges i en parlar de Vilanova, fa referència a l'«exposició regional» que s'hi va celebrar l'any 1881, l'edifici del Museu-Biblioteca Balaguer.²⁸

De Vilanova a Roda. «...venen a Roda unes truites á la francesa tant torradas y aixutas que no tenen res de franceses: sens dupte ho fan ab la sana intenció de que el consumidor no's figuri que hi ha microbis.»

De Roda a Valls. Parla dels vestits que utilitza la gent del camp. Té mots de lloança per la ciutat del xiquets. Després de travessar aquesta zona «s'arriba a Picamoixons y'l tren s'atura.» Calia canviar de tren: «Lo trajecte es curt y pot ferse a peu; pero'ls cotxeros vos dihuen que porteu retrás y que'l tren de Lleyda 'us escaparà. De aquesta manera 'us embutxacan dintre d'un carruatge y 'us portan per entre revols, una gran baixada y una gran pujada, a una barraca bruta y escrostonada que porta'l nom de estació de *La Plana.*» Naturalment «tot xano xano», com diu Roca, passa La Riba, Vilaverd, Montblanc i arriba a l'Espluga: «terme del viatge».

Comença la narració en parlar de l'Espluga amb una crítica ferotge i entra a comentar les fonts: la Font Baixa, sense anomenar-la: «vintidos dolls d'aigua rajan a l'entrada del poble...» Explica que d'entre «unas rocas» brolla el riu Francolí. Parla dels carrers estrets i bruts i que hi ha molts burros i contínuament t'has d'apartar per deixar-los passar i afegeix: «Un dupte se'm ocorre y es si a l'Espluga hi ha més ases que persones»

Josep Roca era amic de Pere Antoni Torres Jordi²⁹ i potser per això tenia apuntat el «balneari» de l'Espluga, malgrat que encara no existia com a tal. Diu que fa molts anys que els forasters vénen a l'Espluga i encara no han pogut modificar el caràcter «dur i sorrut» dels seus fills que paguen els beneficis que deixen els visitants amb «morros i mala cara».

Va hostatjar-se a l'hostal «bastant ben muntat, atès lo que 's troba a Catalunya.»³⁰ El dia següent visità Poblet i la Font del Ferro, «tant famosa per la virtut de las sevas ayguas» diu que es va trobar a l'eminent artista Vidiella que deixava l'habitació que tenia en una de les cases d'hostes de les masies. No en dóna el nom i acaba el primer dels dos articles anunciant que la setmana vinent parlarà de les fonts i de les runes del monestir: «que a l'any 1835, passant per la sensible y dolorosa mutilació de una joia d'art, sense rival a Catalunya, van tornar la salut als pobles de la Conca de Barbarà, durament oprimits pels frares de Poblet». Aquest era Josep Roca i Roca, el radical, republicà, anticlerical, irònic i desprietat. Però un dels millors periodistes satírics de l'època.

Efectivament, el segon article el dedica a «*Las Fonts. Poblet*». Parla de les fonts i que en altres països al voltant de les aigües ferruginoses hi hauria hotels i establiments de banys. Diu que aquí en lloc d'hotels hi ha masies, com «la nova de'n Cadet per exemple, que ha arribat a adquirir billar i piano.» Diu que d'altres per tota distracció tenen una capella. El més divertit d'aquest segon article són les anècdotes que explica:

–Una senyora grassa i fresca, deya aquest dia: La minyona que'm guisa es bastant bruta.
–A pesar de tot li responia un senyor bromista; del guisado de vostè jo en menjaria una cuixa a qualsevol hora del dia.

Parla una mica de la Font del Ferro i d'en Joan de la Polsaguera. Té cura de la font, escombra l'indret, recull les almoines dels turistes i diu que només de mirar l'aigua ja li ve gana. «... baldat com se troba –diu Roca– sosté a tota la família: dos germans més infeliços que ell i una germana que el renta.» «Los senyors venen a agafar gana: ¡ay! Si jo'ls pogués donar la meytat de la meva y ells donar-me a mí la meytat dels seus quartos, tot aniria bé.» I no li devia faltar raó, al tal Polsaguera, segueix Roca, ja que s'explica que «un dia dos banyistes van apostar cinch unsas a que en Joan no's menjaria mitj quarta de monjetes. El que deia que sí era un valencià que quan les mongetes van ser cuites i totes eren en un «rivell» molt ple, va dir-li:

–Coixet que'm farás perdre?
–Senyor, respongué en Joan, -un tip y al cel.

Roca és sensible que la temporada d'hivern ha de ser molt llarga pel Joan de la Polsaguera que es veu obligat a captar.

–Vos fan molta caritat, al menos? Vaig preguntar-li:
–Senyor, me va respondre: los més rics de per aquí 'm donan un xavo cada senmana.

Parla de l'amo de la Font del Ferro que diu que és un vell de més de vuitanta anys.³¹ Li dóna idees de com hauria de portar el negoci de l'aigua, però diu que com que «ab les sobras

de la font rega unas feixas, l'únich qu'exigeix de tothom que se'n endú una ampolla o bé un canti es que tiri dintre de la bassa destinada á regar l'equivalent de l'aygua que s'emporta.»

Nou acudit sobre l'aigua:

–És possible, deya una nena, que aquesta aygua tant clara, tinga tant ferro com suposan?

–Senyoreta, l'hi respongué un jove: jo crech que si vostè posava algun temps lo dit al raig, l'hi sortiria un didal. Al menos hi sentit a dir, que'ls guerreros de l'Edat Mitja, hi posavan lo cap y'ls sortia un casco a mida.

Roca que devia ser un esparver a l'hora de fer preguntes a la gent dels llocs per on passava, ressegueix i dóna els noms de les diverses fonts dels indrets de les Masies: La Font del Castanyer, de la qual dóna algunes de les propietats minerals i diu que és propietat de Miquel Clavé; la font de l'Avellaner; la font de Nerola; La Font de la Pena i la dels Boixets; «i finalment una Font de Frares, enclavada dintre del recinto de Poblet»

Molta caça, bones carns, bon vi i bon oli, gustoses hortalisses, un paisatge preciós –diu Roca– si no fos que el bosc de Poblet ha estat arrasat, però acaba el paràgraf dient que podria fer-se de l'Espluga un dels primers balnearis d'Europa.

Potser se'l va escoltar Pere Antoni Torres Jordi hi va somniar, i s'hi va arruinar...

Breu ressenya sobre el Balneari

Tal com ha quedat explicat, a finals del segle XIX, a les Masies ja hi havia algunes fondes. El 1887 Pere Antoni Torres Jordi comprava una parcel·la a Albert Carreras i Anglès de l'Espluga de Francolí a la partida coneguda com a Riu de Pruners que limitava a llevant amb el camí de les Aigües. Començà a construir-se el que seria Vil·la Engràcia –nom de la seva mare– sobre plànols de l'arquitecte barceloní Josep Grases i Riera i encarregant la direcció de les obres a Ramon Salas Ricomà.³²

El 1889 era nomenat Secretari del Govern General de l'Illa de Cuba, des del seu càrrec a Ultramar atorga poders a Albert Carreras i al seu amic, escriptor i poeta Eduard Vidal i Valenciano per tal que comprin a Pau Anguera la finca de la Masia de l'Aigua. Una finca de més de vuit hectàrees que incloïa el domini de la Font del Ferro. El març de 1890 ja es treballava en la construcció dels xalets del Parc i l'acondicionament de la Font, amb el tancament que encara persisteix.³³

El balneari encetava la seva activitat amb una Festa Major per la Mare de Déu d'Agost d'aquell any 1890, tot i que l'obertura de l'explotació com a tal no es faria fins la temporada

estiuença de 1891.³⁴ Ja havia comprat la finca de l'Argentada a Ramon Callau de l'Espluga. Una propietat que no arribava als set mil metres quadrats, però que disposava de l'aigua que necessitava el balneari. Més endavant adquirí altres finques i, finalment, en féu una agrupació el 1894. Aconseguí que l'Ajuntament de l'Espluga li permetés arranjar el camí que menava a les Aigües. La inversió superà totes les expectatives i la davallada del seu pes polític en el partit liberal a partir de 1893, estroncaren els seus anhels. Va haver de recórrer als préstecs que ofegaren la seva viabilitat econòmica. Torres Jordi moria a la seva residència de Vil·la Torres, l'octubre de 1901. En no tenir fills el negoci va anar de mal borràs fins que a partir de 1906 adquirí tot aquell patrimoni el metge barceloní Salvador Roca i Ballber.³⁵

Salvador Roca aconseguí potenciar el prestigi del Balneari. Fou la seva època daurada amb gran assistència d'estiuejants vinguts de Barcelona o les ciutats més properes com Reus, Tarragona i Lleida. Roca fracassà en l'intent d'embotellar l'aigua de la Font del Ferro, però en tots els altres aspectes com l'hostaleria, amb cuiners vinguts de França i les campanyes publicitàries amb la publicació d'anuncis a la premsa comarcal i nacional o l'edició de fulletons lloant les propietats de les aigües, donaren una embranzida a l'explotació.

No obstant, guiat per la mateixa utopia que Torres Jordi es va veure abocat a l'endeutament. Hipoteques del Banco Hipotecario de España, préstecs particulars com el de Manuel Corachán entre d'altres portaren a Roca a enfondrament econòmic. Finalment l'abril de 1935, la propietat era subhastada i l'adquirí Josep Costa i Compte el maig de 1936. L'esclat de la Guerra Civil frustrà novament el projecte. El 1939 Costa ha de recórrer als ajuts de «*Regiones Devastadas*» del règim franquista per mirar de reconstruir els edificis absolutament destruïts durant els anys de la guerra. El 1949 Costa vengué el que havia estat Vil·la Engràcia a la *Falange Tradicionalista y de las Jons*. La resta de la finca amb l'Hotel Francolí –Vil·la Torres» i els xalets del Parc canviaren de nom i es convertiren en Vil·la Engràcia. La propietat de *Falange* esdevingué amb els anys l'Alberg Jaume I. La resta encara pasaria per altres mans fins arribar a l'actual propietari Carles Segarra i Cilleros.³⁶

En les diferents campanyes de venda de les explotacions s'hi incloïen les anàlisis de les aigües fets pel doctor Cuchí el 1875. El primer dels fulletons on apareix està imprès a Madrid, però no porta data. Ben segur posterior a la mort de Torres Jordi i com s'escau a qui pretén vendre quelcom, tot són lloances i avantatges. Des de que hi acudeixen anualment entre el juny i el setembre 3000 persones, fins als noms dels metges que coneixien les propietats curatives de les aigües i «*pueden certificar su eficacia*», amb noms com Letamendi, Ribera, Robert, Ferrán, etc. Noms de metges prou coneguts de l'època. S'hi expliquen els seus efectes comparats amb altres manantials, els edificis que configuraven el balneari, els rendiments econòmics que n'extreia el Excelentísimo Sr. D. Pedro A. Torres, que com hem comentat eren una fal·làcia. Potser no els resultats d'explotació, però insuficients per atendre els compromisos del capital invertit.

S'hi relacionen els edificis que no produïen rendiment econòmic i es deia que anaven annexos a la venda: pedreres ubicades en la propietat i una teuleria que produïa 80.000 rajoles cada fornada, altres terrenys factibles de poder-hi fer més construccions, cultius de vinya, oliveres, noguers, castanyers, etc. Posats a oferir beneficis als possibles compradors es parla de l'embotellament d'aigua amb sucosos resultats i perspectives d'exportacions a Madrid, Barcelona, Valencia, Zaragoza y Antillas, «sin contar la que se haga al extranjero». Parla de la possibilitat d'aprofitament de les aigües per banys i els seus fangs per tractaments de la pell y finalment porta el preu amb facilitats de pagament.

Una sèrie de consideracions generals de tipus privat i legal, així com que s'està tramitant l'expedient d'utilitat pública per les aigües de la Font del Ferro, conclouen l'opuscle.

En el Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer, Època III, Any I, núms 1 i 2, corresponents als mesos de gener i febrer de 1900, es publicà un anunci extensíssim, parlant de les qualitats de l'aigua embotellada i comunicant que hi havia dipòsit de venda a Barcelona a la Casa Freixa, carrer del Pi, 12.

Després de la mort de Torres Jordi, es publicaren altres impresos on se citen les aigües de la Font del Ferro en guies o articles mèdics: 1906, Establiment Gràfic Thomàs de Barcelona; 1909, Anàlisi de la radio-activitat de l'aigua de la Font del Ferro fet per Bernat Oliver Rodés i un altre titulat *Agua y Balneario de Espluga de Francolí*; el 1910 apareix a la revista *Tierra y Mar* de Barcelona; El 1925 *La Veu de Catalunya* dedica tres pàgines a l'Espluga, en la seva secció Viles de Catalunya, una d'elles al Balneari. *La Gazeta de Madrid* del 12 d'octubre, núm. 285 confirma la declaració d'utilitat pública del Balneari.³⁷ Acabem aquestes breus citacions amb un altre fulletó publicat el 1929: *Balneario Villa Engràcia* de Espluga de Francolí. Tots aquests opuscles estan abastament il·lustrats amb fotografies dels edificis i jardins en el moment en què es publicaven. És impossible relacionar totes les cites a la premsa nacional i comarcal no obstant en veurem unes mostres.

*Colònies escolars de l'Ajuntament de Barcelona a l'Espluga de Francolí (1906-1932).*³⁸

Carles Rahola (Cadaqués 1881 – Girona 1939) va publicar un seguit d'articles a *L'Autonomista* (1900 – 1938).³⁹ El 27 de juny de 1929 en va dedicar un a la institució de les Colònies escolars creades per l'Ajuntament de Barcelona. Hi explica que el 1876, a Suïssa, de la mà del pedagog Pestalozzi s'iniciaren les primeres tandes de colònies per als nens pobres. S'estengueren a França, Anglaterra, els Estats Units i altres països. L'any següent es van assajar les primeres expedicions a Espanya promogudes pel Museu Pedagògic Nacional i el 1892 es va dictar una Reial Ordre per desenvolupar-les amb la contribució de l'Estat, les diputacions i els ajuntaments.

El municipi de Barcelona va endegar-les l'any 1906 portant infants a diferents llocs de Catalunya.⁴⁰ El 1907 es constituïa la Comissió de Colònies Escolars de Vacances que presidiria el metge barceloní Salvador Roca Ballber, regidor de l'ajuntament de la ciutat i propietari del Balneari de Vil·la Engràcia a l'Espluga de Francolí.⁴¹

La referida comissió de l'ajuntament de Barcelona publicava cada any una memòria amb tota mena de detalls dels torns de colònies que s'havien fet.⁴² En el capítol I de l'edició que inclou els anys de 1906, 1907 i 1908 s'hi expliquen els objectius de la institució: *velar por la salud y adelanto mental y moral de los niños concurrentes a las Escuelas Municipales*. L'any 1906 la *Comisión de Higiene de la Infancia* va fer el primer assaig, inspirat per Hemenegil Giner de los Rios, organitzant tres colònies per a nens (Collbató, Sant Celoni i Llinars del Vallès) i tres per a nenes (Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui i Vilassar de Mar). Foren responsables d'aquesta primera comissió els regidors Narcís Fuster, Joan Batlle i el doctor Antoni González Prats.⁴³

El 1907 tenim, doncs, les primeres colònies escolars organitzades per l'ajuntament de la ciutat comtal a l'Espluga de Francolí i onze pobles més. A l'Espluga varen venir 25 nenes i en l'apartat dels agraïments que fa el cronista de l'any 1907 es diu: *«Por razones de delicadeza abstiéndose la Comisión de hacer constar aquí todos los motivos de agradecimiento que guarda para los señores propietarios del Balneario de Espluga de Francolí, [Salvador Roca] los que inspirados por la simpatía que merece tan humanitaria obra no titubearon en prescindir del gasto superior al convenido que la Colonia ocasionava, con tal de rodearla del mayor número posible de comodidades y atenciones»*.⁴⁴

El 1908 va continuar la mateixa comissió al capdavant de l'organització. Es va redactar un contracte amb les condicions que regien per als propietaris de l'establiment que acollia cada grup de nens o nenes que no podien superar els vint-i-cinc infants. Cobraven 2,25 pessetes per infant i dia. A cada colònia hi havia dos mestres o mestresses responsables. A l'Espluga el 1907 van ser-hi Magdalena Ballvé i Marina Fortuny que ja havien tingut cura l'any anterior de la colònia de nenes de Caldes de Montbui. L'any 1908 se n'ocuparen de la de l'Espluga Mercedes Padrós i Maria Serrano. Aquell any 1908 es va redactar una mena de reglament o instruccions *«A los señores profesores para el buen régimen de la Colonia»*.

Els regidors membres de la comissió, a part de les visites als establiments, abans de contractar-los feien visites mentre durava la tanda de vacances. En tenien especial cura els metges, els quals ja havien seleccionat prèviament els infants que havien de formar cada grup.⁴⁵

L'Ajuntament de Barcelona donava una gran importància a les colònies i s'organitzava una gran festa en el Palau de Belles Arts del Parc de la Ciutadella des d'on sortien els autocars que duïen a destí els infants i tanmateix una altra festa a la tornada. Els ajuntaments dels pobles

NOTAS VERANIEGAS

Los balnearios de la Puda de Montserrat y La Espuga de Francolí =

HAY en Cataluña manantiales de aguas para el alivio y curación de toda clase de enfermedades, reuniendo sus balnearios y los pintorescos puntos en que radican atractivos suficientes para que, aun las personas que gozan de perfecta salud acudan á ellos en busca de fresco aire puro y agradable temperatura, unido todo ello á las comodidades de la ciudad. En este caso se halla La Espuga de Francolí donde hay los hoteles Villa Engracia y el Francolí, así como los muchos chalets amueblados y con completo menaje que se siguen á las familias. Las aguas ferreas, bicarbonatadas, radioactivas son eficacísimas.

El balneario de la Puda de Montserrat es también reconocido como el más indicado contra las afecciones artríticas, herpéticas, escrofulosas, reumáti-

Vista general del balneario de la Espuga de Francolí

Hotel e Iglesia del balneario

cas y sífilicas, de la piel y de las mucosas, erupciones de todas clases, úlceras crónicas, laringitis, catarros bronquiales y enfermedades de la matriz.

El hotel Marçel de Montserrat, á su de tantos miles de personas se albergan durante la temporada veraniega, es refugio de cuantos quieren aire puro y clima sano, centro de excursiones para visitar todos los atractivos que encierra la histórica montaña. Desde este año, hay un magnífico servicio de automóviles propiedad de la señora viuda Marçel.

El balneario de la Puda de Montserrat

El hotel restaurant Marçel

CONCURSO DE SARDANAS EN VICH

Una de las collas bailando la típica danza catalana ante el jurado

FOTO. MAURI

que les acollien no es quedaven endarrera i procuraven afalagar als menuts visitants. El 1907 l'ajuntament de l'Espluga es va desplaçar a Picamoixons per acompanyar la comitiva fins al nostre poble.

La memòria de cada any també conté unes taules i un estudi en el qual es valoraven els resultats pel que fa a alimentació, excursions, obsequis, els augments de pes i talla dels infants i les conclusions higièniques. El 1907 es diu de l'Espluga, parlant d'alimentació: «buena, abundante, variada, vida metódica, excelente resultado higiénico» i del 1908: «vida muy variada, instructiva e higiénica. Muy obsequiadas y atendidas por la población y personalidades importantes».

Els anys 1910 i 1911 no hi ha colònies a l'Espluga. El 1912 n'hi torna a haver i en tenim notícia com de les que ja hem comentat per la premsa comarcal que s'editava a Montblanc. *La Conca de Barbarà* en la seva primera època, l'any 1907, els mesos de juliol i agost publica unes extenses cròniques amb tots els detalls de l'estada de les nenes.

La memòria de 1912, 1913 i 1914 publica fins i tot els noms de les nenes que hi assisteixen. El 1915 també coneixem els noms de les noietes i sabem que n'hi havia una de nou anys, 2 de deu i 22 nenes d'onze anys. El 1916 vingueren un total de 28 nenes a l'Espluga i per primera vegada una grup es va hostatjar a Montblanc. El 1917 resultaria ser el vuitè torn de colònies a l'Espluga i no en trobem més de documentades fins el 1932 en què les actes de l'ajuntament republicà de la nostra vila recullen informació de l'arribada i de les atencions que el consistori té amb les nenes de la colònia. D'aquest anys es conserven nou fotografies de Pérez de Rozas, publicades a la web de l'Ajuntament de Barcelona.

No ha estat possible, fins ara, localitzar els negatius que segons la crònica del setmanari de Montblanc *La Conca de Barbará*, va fer l'any 1907 l'apotecari de l'Espluga Artur Carulla, en la festa berenar en obsequi de les nenes que es va fer a la finca de Josep Cabeza, a la Sinoga, organitzada per la Cambra Agrícola.⁴⁶

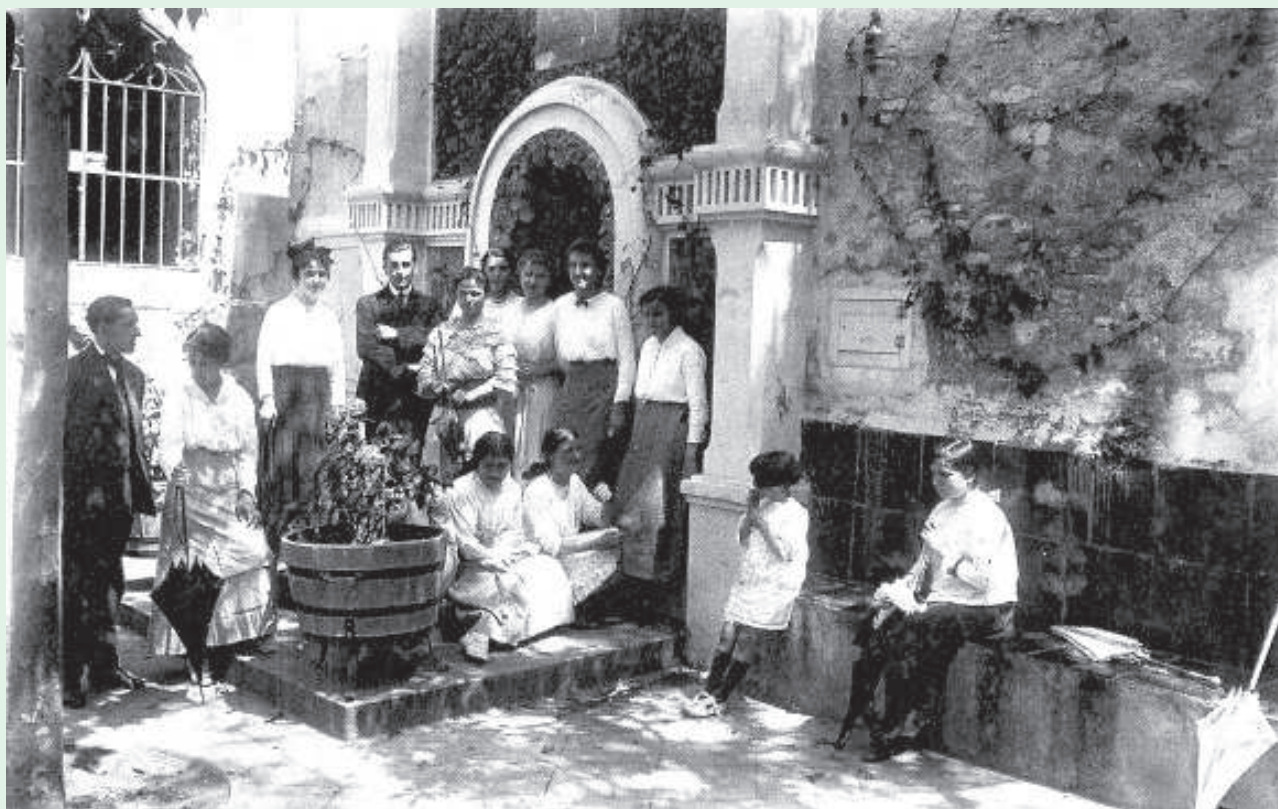
*Famílies estiuejants.*⁴⁷

La premsa setmanal de Montblanc dedicava especial atenció a les cròniques que tant el corresponsal de l'Espluga de Francolí, com algun lletraferit que enviava els seus articles des de les Masies, fornien informació, sobretot a l'estiu de les anades i vingudes a prendre les aigües. Els «aigüístes» devien ser bons consumidors d'aquells setmanaris i aquests per la seva part havien de correspondre amb generositat a la publicitat que s'hi inseria.⁴⁸

A finals d'agost de 1904 les cròniques són breus: la celebració de la Festa Major de les Masies el 15 d'agost, «ab veritable animació», que contradiu unes ratlles més avall en manifestar

Pista de tennis a la plaça porxada de Vil·la Engràcia el 1916 amb participants en el campionat. Membres de la família Roca Bellver i Pau Casals (amb gorra blanca) (Museu de la Vida Rural. L'Espluga de Francolí).

Estiuejants a la Font del Ferro de l'Espluga de Francolí. (Museu de la Vida Rural. L'Espluga de Francolí).

que les festes havien sigut «un xiquet ensopides, defraudant les expectatives de la nombrosa concurrència. Destaca el castell de focs de la Masia de la Capella, que dirigí Pau Carreras i Montserrat, un jove fill d'una de les rajoleries que s'explotaven a l'indret i cunyat de l'amo de la Masia citada. Els estiuejants, a final de mes ja anaven retornant als seus llocs d'origen i com sempre s'argumentava que la temperatura havia refrescat.

El juny de 1905 s'arreglava el camí que conduïa a les aigües ferruginoses de cara a la propera temporada, però no ens expliquen bo i res sobre els visitants. També cal dir que les cròniques publicades des de l'Espluga escassegen força. El 1906 es repeteix ja el maig la notícia de l'arranjament del camí: «Sembla que, junt ab los treballs que s'hi feren l'any passat, posaran un camí en molt bones condicions.» El juliol es comentava que tot i les fortes calors hi havia poca concurrència al balneari. Hi havia, però, la confiança que arribarien a primers d'agost. «Es una llastima que'ls esforços esmerçats en millores, tan higièniques com recreatives, fetes per los propietaris de la esmentada estació estiuenca, qu'ara ja és posada a la altura de les millors, no siguin correspostos per lo publich aficionat o necessitat d'aquelles salutíferes aygües».

A partir de 1907 tot canviaria radicalment. El juliol de l'any anterior, Artur Monmany, editor i impressor de *La Conca de Barbará*, havia escrit una carta a Salvador Roca i Bellver propietari del Balneari de les Masies, a l'Espluga.⁴⁹ Li parlava del setmanari que administrava que era l'únic que es publicava a la comarca, dient-li que és molt sol·licitat entre les famílies procedents de la Conca i escampades arreu. Li deia que el periòdic tenia pocs recursos i li demanava un anunci. La resposta es va materialitzar el 20 de juliol de 1907 en publicar-se al setmanari montblanquí el primer anunci comercial.

Es començà a parlar de noms propis: a mitjans de juliol hi passà alguns dies el senador Albert Rusiñol. La crònica de les Colonies escolars publicada en el núm. 226 del setmanari del 10 d'agost dóna tota mena de detalls. En les setmanes següents no hi va faltar una extensíssima crònica de les activitats dels estiuejants, signades per *Un Aigüader*, en un to de lloança que fa concebre la idea que Salvador Roca havia cedit a publicar l'anunci a canvi d'espais del que avui serien reportatges no pagats.⁵⁰

Després de la Festa Major del Balneari es comencen a donar noms de les famílies hostatjades, malgrat que no s'hi indica la procedència, pels cognoms deduïem, barcelonins, tarragonins, reusencs i lleidatans: «Bracis, Martí Carol, Galobart, Ricart, Maynou, Massó, Bofill de Ferrer, Martí y Martí, Serrat, Valdés, Vda. De Fabró y fills, Romagosa, Guardiola, Sanfeliu, Pantaleoni, Fernández Pradines, Vda. De Armenteros, Grifuls, Espasa, Suriachs, Dr. Jaques, del notari Martí i Beya, Castellar, Florez, Roger de Lluria, Carbonell y Mussons, del diputat a Corts Sr. Rusiñol, Miquel y Bonastre, arquitecte Sr. Pi, regidor Sr. Rahola, Mariner, Calabuig, Puigcerver, enginyer Sr. Reig, Todó, Orriols y Sra., Salvany, Codina, Peix, Masó, Llopis, Bonet, Ripoll, Mussolas, Montagut, Gassull, Freixa, Lopez, Torrellas, y moltes altres quals noms sentim no recordar en aquet moment».

Ignasi Carsi i Carsi era cunyat de Salvador Roca i copropietari de l'explotació. Gran afeccionat a l'automòbil va convencer a Raimon d'Abadal de fer una excursió a les Masies i a la Pena amb el flamant model de 20 cavalls i 4 cilindres d'Hispano Suïssa. Va fallar el primer intent perquè el cotxe no girava als revolts de la pista. Però uns dies més tard aconseguiren l'objectiu, essent l'aventura d'anar en cotxe a la Pena la primera que es va registrar.⁵¹

El fet va ser comentat arreu i publicat com a notícia en diferents mitjans. Els historiadors locals de l'Espluga l'hem inserit en molts dels nostres treballs sempre que s'hi esqueia, poc o molt.

Aquell any havia estat nomenat metge del balneari Jaume Peyrí Rocamora i la direcció dels establiments estava en mans de l'administrador senyor Via i l'hostaleria anava a càrrec de Salvador Rabella. No hi faltaven les activitats culturals, especialment els concerts, ja que entre les adinerades famílies hi havia molts nois i noies amb carrera musical, tot i que el balneari disposava de pianista propi: el senyor Giroso.

Algunes de les famílies tenien els xalets llogats per tot l'any, eren el cas de l'enginyer de Barcelona senyor Zaragoza, la família Laguna que residia a l'Aragó, el fabricant senyor Serrat, la senyora de Fechtenburg, les de don Enric Serra, Pere Comella, Mercè Vidal de Pijoan i Joaquim Arumí de la Companyia Traslàntica. L'aiguader que intuïm seria el mateix Via, s'acomiadava amb aquella crònica del 7 de setembre.

El setmanari *La Conca de Barbará* va deixar de publicar-se a començament de 1908 en la seva primera època. Fins el 1911 no tornaria a reaparèixer. El 1911 també es publicà *Gazeta de la Conca* fins el 1913. Entre 1916 i 1918 es publicà el setmanari *L'Escut* i a partir del 1919 els dos periòdics es fusionaren després de la mort de Joan Poblet i Teixidor, i sota els auspicis de Pau Queralt i Gaya i Josep M. Rendé i Ventosa en un de nou titulat *La Nova Conca*, que sortí setmanalment fins a la dictadura de Primo de Rivera, que el va prohibir.

No es tornarien a repetir les extenses cròniques de 1907, però els estius hi havia algunes notícies relacionades amb el balneari i els seus hostes. Per tal de no allargar més aquest capítol que s'escapa de l'objectiu primordial del present treball, suggerim el seguiment a través de la nostra obra *L'Espluga de Francolí en el setmanaris de Montblanc (1903-1923)*

Conclusió

L'objectiu d'aquest article era posar en valor el prestigi que aconseguiren les aigües ferruginoses i manganèsiques del Bosc de Poblet, a la vessant sud de les Muntanyes de Prades i adreçar-lo als seus aspectes sanitaris i medicinals.

Hem comentat la bibliografia coneguda i hem fet esment de fets puntuals que ens semblen interessants de conèixer. En tractar-se d'un negoci «que mai fou prou reeixit» i d'un projecte de balneari amb una gran dosi d'utopia no ens aventurem a emetre judicis de valors sobre les opinions favorables o contràries que poguéu tenir l'aplicació de les aigües.

Com anècdota, esmentar que a l'Espluga de Francolí anys ha, es deia que els forasters tan bon punt arribaven, qualsevol font els servia per millorar les seves dificultats d'evacuació intestinal. Però pels forasters durant molts anys va ser conegut el poble per la bondat de les seves aigües i deia la dita: mala gent.

Els anys d'esplendor de veritat foren els primers del segle XX. Durant la segona meitat del XIX, només era avinent per les contrades més properes. A més la desfeta de 1835 en el Monestir de Poblet no afavorí gens ni mica el seu desenvolupament. Torres Jordi només el pogué fundar i gaudir-ne durant deu anys, (1891-1901).

Salvador Roca i la seva influència en la societat barcelonina marcaren el punt àlgid acompanyat de la bonança econòmica de les tres primeres dècades del segle. Econòmicament, la primera guerra europea 1914-1918 fou molt fructífera per als industrials catalans. Políticament la creació, primer de Solidaritat Catalana i després de la Mancomunitat, auguraven un esplendor catalanista que s'anorrea amb Primo de Rivera. No sembla que les famílies que es podien permetre passar els estius al balneari els afectes excessivament la guerra amb Marroc, però el cas és que sí que els degué perjudicar la crisi de 1929.

El balneari s'anà esllanguint malgrat els esforços i la presència a través de cròniques i anuncis en els mitjans de més abast. El desenvolupament de la medicina li féu el remat final. Ja no era allò de prendre les aigües que ho curaven tot, sinó només gaudir de la natura i el paisatge que oferia l'entorn. Les malalties eren combatudes amb altres remeis. L'aigua del ferro o de la magnèsia servia pel que servia, res més. Però diuen que la fe mou muntanyes i evidentment en temps de mala higiene i mala alimentació, ingerir ferro era ben saludable.

No podem anar més enllà. El paratge on estan ubicades continua mantenint aquella bellesa i frescor envejables. Fer-hi una escapada no decep en absolut.

Notes

- 1.- *Memoria o breve descripción de las aguas minerales de la fuente de la villa de Espluga de Francolí en el Principado de Cataluña. Por el Doctor Don Jayme Menós de Llena, Primer Medico de los Exercitos de S.M.C. Socio de las Reales Academias Medico-Matritense, y Gaditana.* Manresa, 1787. I *Reflexiones de Pablo Vidal y Freixas, Boticario Mayor del Hospital General de Santa Cruz de Barcelona, sobre la Memoria de las aguas...* Barcelona (sense data) (Ambdues obres li foren facilitades a l'autor pel doctor Oliver Rodès de Barcelona)
- 2.- Sobre Joan Coscullana vegeu CALBET i CAMARASA, Josep M. i VALLRIBERA i PUIG, Pere. *Medicina i Societat a l'Espluga de Francolí (Segles XVIII i XIX)*, Barcelona, 1990. SÁNCHEZ REAL, José. «Un médico del siglo XVIII. Juan Coscullana de Montblanc», *I Jornada de la Medicina Tarraconense*. Tarragona, 1989. FELIP i SÁNCHEZ, Jaume. «Una història clínica del segle XVIII» a *I Jornada de la Medicina Tarraconense*. Tarragona, 1989. Citat també TEIXIDÓ i MONTALÀ, Jaume. «Una mostra dels veïns de la Conca de Barberà l'any 1715», *Aplec de Treballs*, 19. (Montblanc), (2001), p. 33 i 51.
- 3.- Segons Sánchez Real i bassant-se en la inscripció gravada en la pedra del balcó de la casa on vivia Joan Coscullana a Montblanc escriu el cognom amb «o» mentre que Calbet Camarasa l'escriu amb «u». Menós de Llena l'escrigué en «u», com es segueix en la major part de fonts originades a l'Espluga de Francolí, però les que procedeixen de Montblanc han seguit la grafia «o». Naturalment ens inclinem per aquesta segona opció, serveixi de prova un document –del qual servem l'original– datat a Barcelona el 17 de desembre de 1717 on consta, «Hyacinto Coscullana», metge de l'Espluga de Francolí, en un acte notarial.
- 4.- MENÓS. (Oc. p. 8 i 9) Vegeu també GUAL i VILÀ, Valentí, *Poblet, senyor feudal*. Valls, 2007, p. 716. Junt amb el document 22 de l'armari III, calaix 33 hi ha un document en lletra d'Eduard Toda on extracta la memòria de Menós i diu que es conserva a l'Archivo de Alcalá de Henares, lligall Estat 3.242, carpeta Menós de Llena. Toda explica el començament de la «*Parte primera del origen, situación y descubrimiento de la Fuente mineral*». En la nota (16) de peu de pàgina d'aquella memòria Menós, anota: «*Invenit ille, nostra perfecit manus. Sed exequâmur cæptum propòsiti ordinem*. Menós de Llena en la nota (17) de la mateixa pàgina 9 de la seva memòria fa una extensíssima descripció d'aquella mena d'aigua: «*Aqua simplex fontana, & fluviatilis nunquam in globo terraqueo perfectè pura reperitur: : optima itaque cænsetur, quæ lævissima esta, crystalli purissimi instar pellucida, coloris, odoris, & saporis penitus expers, quæ citò calefit, & citò iterum refrigeratur. Quæque post aliquàm un vase mundo quietem, nul-las ad fundum, & latera impuritates deponit, saponem facile solvit, fructus leguminosos sub decoctione probe emollit, & instillato liquore alcalico, aut solutione argenti, neque albescit, neque præcipit ationem patitur, sed pristinam potius pelluciditatem retinet. Aquæ gravitas optime per hidrometra, puritas per coctionem, tum solitariam, tùm etiam cum leguminibus institutam. Item per instillationem olei tarrari per deliquium, solutionis lunæ, ac salis culinaris, dissolutionem saponis, &c. exploratur: Igitur Hydor, Idor grecè, ac latine Aqua vocatur, inter omnes verò optima censetur, quæ Apoiros, expers omnis qualitatis, & quo ad gustum, & quo ad odoratum. Ita Gelen. com. de hum. tom. 3. Aquæ descriptionem Physico-Médicam inter novissimos etiam egregie proposuit Johann Schereyer Médicus Cizensis tract. fluidum magnum memebri aliquot prioribus, quæ videantur quas vocat ca poreia Ydeca, item Alicà Hipp. ac Gal. ca Ydecta, Almodi, Ytródy, Teiodi, ac sub iis aquis comprehendi debent aquæ acidulæ. (Hippocrates lib. de aer. aq. et. loc. Gal.I. I. art. cur. ad Glauc r.9. et alibi vocant Marinas, Nitrosas, Sulphureas, &c.) Sunt aquæ medicatæ metallicæ actu frigidæ acidi magis, vel minus saporis mineralibus plerumque ferri, vitrioli, nitri, aluminis, quandoque etiam auri essentiis in terra abyso impregnatæ. Schroeder. Pharm. Médico-Chym. lib. 3 c. 3.*
- 5.- Fill de Benet Coscullana, pagès de l'Espluga. A l'Espluga de Francolí hi exercia la medicina Jacint Coscullana i Jones, sembla que des de 1689. CALBET i CAMARASA insinua que aquest hauria nascut a Viladecans. Intuïm que seria oncle de Joan Coscullana que a partir de 1696 exercí a l'Espluga fins que el 1723 fou contractat per l'Ajuntament de Montblanc i hi traslladà la seva residència. (SÁNCHEZ REAL, 1988). El seu pare Benet Coscullana el trobem vinculat a les confraries de l'Assumpta –com a procurador del 1726 al 1735– i a la de la Minerva també de 1737 a 1741. El mateix Joan també en fou procurador d'aquesta darrera, el 1714-1715. (ROCA i ARMENGOL, J. *Història de l'Espluga de Francolí. L'Edat Moderna*. Volum. IV. L'Espluga de Francolí, 2002. p. 146). També VALLÈS i MARTÍ, JM. i VALLÈS i AVIÀ, T. *La custòdia de la parròquia de Sant Miquel de l'Espluga de Francolí*. Valls, 2003, p. 18-22.

- 6.- Vegeu les obres citades de SÁNCHEZ REAL i CALBET CAMARASSA.
- 7.- Cal fer notar no obstant que hi havia un altre Joan Coscollana que entre el 1728 i el 1732, ingressà com a monjo al Monestir de Poblet. No en coneixem la filiació, però cal suposar-lo paren proper del descobridor de les aigües ferruginoses. Altres familiars residien a Viladecans o Sant Climent de Llobregat. Alguns es dedicaren a la carrera eclesiàstica, malgrat que la majoria dels Coscollana foren doctors en medicina.
- 8.- VALLÈS i MARTÍ, J.M. «Vi-la Engracia, un balneari a redós de Poblet. Primera indústria turística a l'Espluga de Francolí en el segle XIX» a *Actes de les Segones Jornades sobre el Bosc de Poblet i les Muntanyes de Prados*. Poblet, 2006. p. 515-532.
- 9.- Philip Warthon (Comtat d'Oxford, Anglaterra, 1698 – Monestir de Poblet, 1731) El 1730 arruïnat i separat de la política es refugià a Poblet amb la seva segona esposa. Les aigües minerals no pogueren curar-lo de les seves afeccions degudes a l'alcoholisme. (Vegeu Wikipèdia)
- 10.- ROCA i ARMENGOL, J. (oc. p. 101).
- 11.- FELIP i SÁNCHEZ, J. (oc. p. s/n).
- 12.- VALLÈS i MARTÍ, J.M. «L'aigua de les Cent Fonts», *Arrels*, N. 5, (L'Espluga de Francolí), (1989), p. 42.
- 13.- PEDEMONTE, M.; GARCIA, J. i OLIVER, B. «Estudi amb solucions de Fe3...» *Circular Farmacèutica*, any XLI, núm. 281, 1983. Pàg. 257.
- 14.- MARCH i ANGLADA, LL. «Apunts per a la topografia i demografia mèdica de l'Espluga de Francolí» a *Arrels* núm. 5, L'Espluga de Francolí, 1989, pp. 179 a 217.
- 15.- VALLÈS i MARTÍ, J.M. *De l'idealisme a l'oblit. Poesia i teatre de Pere Antoni Torres Jordi*. Valls, 2007, p. 19. Torres Jordi fou director general de Beneficència i Sanitat el 1882. En aquest càrreg va poder conèixer de primera ma el funcionament i desenvolupament dels balnearis. A tall d'exemple el cèlebre d'aigües termals d'Alhama d'Aragón promogut per l'empresari català Manuel Matheu iniciava la construcció dels edificis el 1860. (TABOADA, Cristina. *Memorias del Balneario*. 2007)
- 16.- Les seves obres es conserven a la Biblioteca Moragues Monlau a Palma de Mallorca. Sobre els higienistes vegeu PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim M. «Els metges higienistes i les topografies mèdiques» a *Recerques, Barcelona*, 35, (1997) i altres obres del mateix autor.
- 17.- Metòdicament veguda aquí, guareix moltíssimes malalties. Però empíricament (segons l'experiència) traslladada, poc o res aprofita. DE LA PEÑA, José Luis. *Les fonts del Paratge Natural de Poblet*. Tarragona, 2010, p. 58, fa una traducció quelcom diferent: «Beu ací amb moderació, cura molts i grans malalties, com experiència mèdica n'és or, de no ser així no serveix de res».
- 18.- CARRERAS CANDI, F. *Geografia General de Catalunya*, volum de Tarragona per Emili Morera. P. 548. Barcelona, 1908-1918.
- 19.- MODEST PEDEMONTE, JESUS GARCIA I BENET OLIVER. Estudi amb solucions de Fe... *Circular Farmacèutica*, any XLI, núm. 281, 1983. P. 258.
- 20.- DE LA PEÑA, oc. p. 82 i 83. Vegeu els resultats d'un anàlisi d'Oliver Rodés de 1906, sensiblement diferents dels anotats.
- 21.- DE LA PEÑA, oc. p. 69 i 70 en relaciona més, però moltes són artificials i modernes.
- 22.- Una detallada descripció de les diferents fonts i les qualitats de les seves deus es pot trobar a MARCH i ANGLADA, oc. p. 192-195. «Exciten el tub digestiu i fan venir gana i, per idèntica causa, són aperitives, regularitzen les deposicions i, principalment, vencen l'estrenyiment».
- 23.- ANGLADA, oc. p. 195.
- 24.- Cita Casimiro Gómez de Ortega (autor d'un Tractat sobre les aigües termals de Trillo), José Mirabete i Martínez (Descripción Topogràfica de la Fuente del Cuervo), Andrés Laguna, metge nascut a Segòvia el 1499, qui deixà diverses obres escrites amb traduccions d'autors grecs sobre aigües minerals. Ignasi Ametller farmacèutic de Barcelona.
- 25.- *El Francolí*. Núm. 271, juny, 2008, núm. 272, juliol, 2008, p. 39 i núm. 273, Agost-Setembre, 2008, p. 52
- 26.- *L'Esquella de la Torratxa*. Núms. 296 i 297 de 13 i 20 de setembre de 1884 respectivament. Devem la troballa al periodista Josep M. Cadena que ens va posar sobre aquesta pista mitjançant Carles Duarte, director de la Fundació Lluís Carulla
- 27.- *La Esquella de la Torratxa*. 13 de setembre de 1884. Núm. 296, p.1

- 28.- Pere Antoni Torres Jordi, el fundador del Balneari de l'Espluga, era un molt bon amic de Balaguer. Aquest en morir el gener de 1901, el nomenà un dels seus marmessors i patrons de la Biblioteca Museu.
- 29.- VALLÈS i MARTÍ, J.M. «De l'idealisme a l'oblit. Poesia i teatre de Pere Antoni Torres Jordi» Cossetània Edicions, 2007. p. 100.
- 30.- Suposem que fa referència a la Fonda del Comerç dels germans Ribas, a la plaça de la Vila de l'Espluga.
- 31.- Es refereix a Pau Anguera, propietari de la Masia de l'Aigua, abans que Torres Jordi li compres el 1889.
- 32.- Sobre el balneari vegeu VALLÈS i MARTÍ, oc. 2006.
- 33.- CALBET i CAMARASA, JM. i ROCA i ARMENGOL, J. «Cròniques espluguines de Ramon Dalmau i Prats a «La Renaixença» (1881-1904), *Arrels* 8. (L'Espluga de Francolí), (1996). p. 156.
- 34.- El 1892 en ocasió de celebrar-se novament la Festa Major del Balneari, l'Ajuntament de l'Espluga a petició de Torres Jordi nomenà quatre guardes més pels dies 14, 15 i 16 d'agost «*en vista de la concurrencia de forasteros que durante los días 14, 15 i 16 de agosto acuden a las Masias*» perquè quedava en evidència la mancança de seguretat en aquell indret. (Arxiu Municipal de l'Espluga de Francolí. Llibres d'actes)
- 35.- VALLÈS i MARTÍ. oc. 2006, p. 524-528.
- 36.- Ib. Idem. Pp. 530 i 531.
- 37.- L'Ajuntament de l'Espluga de Francolí l'havia demanat el 28 d'abril de 1891. (AMEF. Llibres d'actes)
- 38.- *El Francolí*. Núm. 269, març-abril, 2008. p. 55. Núm. 270, maig 2008, p. 48.
- 39.- Carles Rahola. *Contra l'invasor. Recull d'articles a l'Autonomista (1900-1938)*. A cura de Rosa Maria Oliverasi Lúdia Traveria. Cossetània Edicions, Valls, 2007. El diari l'havia fundat Dàrius Rahola i s'editava a la impremta de la família Rahola.
- 40.- Roca i Armengol, Jordi. *Història de l'Espluga de Francolí*. Volum VI. L'Espluga de Francolí, 2005. p. 123.
- 41.- Vallès Martí, Josep M. «Un Balneari a redós de Poblet...» dins *Actes de les segones jornades sobre el Bosc de Poblet*. Poblet, 2006. p. 515-531. Per la premsa comarcal editada a Montblanc tenim notícia escrita d'aquestes colònies que en el cas de l'Espluga esdevindrien costum gairebé cada any fins el 1932.
- 42.- Amb el títol *Comisión de Higiene de la Infancia. Memoria de las Colonias Escolares organizadas por el Ayuntamiento de Barcelona, 1906, 1907 i 1908. Imprenta de Henrich y Cia. en comandita*. Sense any de publicació. A.M.H. de Barcelona (Entitats 1 – 30, caixa 2,11)
- 43.- El secretari d'aquella comissió, Miquel Palau que és qui redacta les memòries parla també dels orígens el 1876 a Zurich (Suïssa) de la mà d'un tal Bion un total de 68 infants anèmics d'aquella ciutat van anar a passar uns dies a Asphensell. Aquest és considerat pels historiadors el veritable inici de les colònies escolars per a infants pobres. El 1878, sempre segons l'explicació d'aquesta primera edició de la memòria d'aquests tres anys, s'estableixen colònies a Alemanya. El 1885 més de deu mil infants alemanys ja gaudien de l'esbarjo estiuenc. A França les va introduir un tal Lorrieux el 1881 portant nens a cases de pagès amb uns resultats molt òptims per la seva salut. A París les primeres es van fer el 1883, organitzades per un mestre anomenat Cottinet. Rahola situava la primera experiència a l'estat espanyol el 1892, doncs Miquel Palau, en el capítol I de l'edició que seguim assenyalava el 1887 com a any en que el *Museo Pedagógico de Instrucción* de Madrid va portar els primers nens a passar un mes a San Vicente de la Barquera a Santander. A Catalunya la *Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País* les va instituir el 1893.
- 44.- *Comisión de Higiene de la Infancia. Memoria de las Colonias Escolares... op. cit.*, p. 27.
- 45.- Gràcies a la càmera fotogràfica de Josep Rovira podem gaudir d'imatges dels grups i vistes dels llocs on s'hostatjaven els infants. En la primera edició d'aquestes memòries dels tres anys que comentem hi trobem una fotografia de la Font del Ferro i una del grup de nenes amb les dues mestres de 1907 i el grup de nenes amb les mestres i quatre homes que duen ser els visitants membres de la comissió del 1908 i una vista general del Balneari.
- 46.- *La Conca de Barberà*. 7 de setembre de 1907, número 230, p. 3. Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà. Montblanc. Fons Roselló. Vegeu també VALLES i MARTÍ, J.M. «*L'Espluga de Francolí en els setmanaris de Montblanc (1903-1923)*» Valls, 2008.
- 47.- Seguim VALLES i MARTÍ, Oc. 2008.

- 48.- El període que podem abastar va de 1903 a 1923. Posteriorment restaria el setmanari *Aires de la Conca* que hem de confessar que no tenim buidat.
- 49.- PUIG, GRAU i FELIP. *La premsa i la història a la Conca de Barberà 1889-1939*. Montblanc, 1995, p. 47.
- 50.- VALLES i MARTÍ, Oc. 2008, pp. 79-89.